

ФІЛОЛОГІЯ

УДК 821.161.2–3.09

Тетяна Александрович
(Черкаси)

СИСТЕМА ОБРАЗІВ СУЧАСНИКІВ У ПРОЗІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті розглядаються образи сучасників у прозі Григорія Сковороди, з'ясовується їхнє місце у розкритті художньої ідеї творів письменника. Авторка стверджує, що вищезазначені дійові особи сприяють розкриттю глибинного тексту, дозволяють сфокусувати увагу на проблемах, котрі хвилювали українське суспільство XVIII ст., а також допомагають визначити часові межі подій у творах.

Ключові слова: діалог, образ, притча, Просвітництво.

В статье рассматриваются образы современников в прозе Григория Сковороды, их место в раскрытии художественной идеи произведений писателя. Исследователь утверждает, что указанные персонажи помогают проникнуть и осознать глубину текста, сфокусировать внимание на проблемах, которые волновали украинцев в XVIII ст., а также установить часовые рамки действий в произведениях.

Ключевые слова: диалог, образ, притча, Просветительство.

The article deals with the images of contemporaries in Grygoriy Skovoroda's prose, their place in the exposure of writer's literary idea. The researcher states that indicated characters penetrate and realize the text depth, focus on the problems that worried Ukrainian society in the XVIIIth century, and also help to define work's time frames.

Key words: dialogue, image, parable, Renaissance.

Художній світ Григорія Сковороди напрочуд багатий і різноманітний. Не виняток і система образів письменника. Складна образна система мислителя відбиває глибинний внутрішній світ її творця. Усіх дійових осіб, які гармонійно співіснують на сторінках прози українського любомудра, можна поділити на групи. Так, варто окремо розглядати системи образів біблійних персонажів, бестій, жіночі, сучасників, автообрази. Саме особливостям образів сучасників, їхньому місцю в розкритті художньої ідеї творів Григорія Сковороди й присвячено дану розвідку. Багатогранна образна система нашого письменника неодноразово привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, дослідженням бестіарних образів у творчості Григорія Сковороди займалася О. Сліпушко. Дослідниця довела, що вся філософсько-літературна спадщина мислителя являє собою складну емблематичну схему, втілену в бестіарні образи (найпоказовішими у цьому плані є образи змія, вола, лева, сокола, орла, голуба, оленя, вовка), що відображають духовний рівень, інтелект, думки й почуття людини [5, с.114–115].

В.Шевчук у книзі «Муза Роксоланська» стверджує, що в творах «Благодарный Еродій» та «Убогий Жайворонок» наявні алегорії-образи світу, що витворився в Україні після втрати нею свободи, коли на її незалежність посягнула Російська імперія [7, с.602].

А О.Трачук наполягає на тому, що введення у твори образів сучасників Григорієм Сковородою з метою досягти ефекту присутності близьких знайомих, подібні до практики античного мислителя Платона, який своїх персонажів створював із реальних постатей – своїх приятелів [6, с.181].

Проте світ прози нашого мислителя настільки незабагнений, невичерпний, невловимий і водночас глибокий, що дошукуватися його духовних першооснов буде ще не одне покоління науковців, по-своєму трактуючи зміст творів, образи, символи.

До образів сучасників можна віднести образи Еродія та Сабаша, Пішек й Салакона – героїв притч «Благодарный Еродій» та «Убогий Жайворонок». У творах порушується проблема загрози людству від поверхового світського виховання. Автор протиставляє плазуванню перед іноземщиною, кар'єризмом народну систему виховання:

- «1) благо родить;
- 2) сохранишь птенцеви младое здравіе;
- 3) научить благодарности» [4, с.117].

За вірець, що відповідає принципів народності, автор бере процес виховання в родині Еродія та Сабаша, де щире слово, працьовитість, взаєморозуміння, чесне, але небагате, життя є його основою. Натомість цьому здоровому глузду протиставляє родини мавпи Пішек і тетервака Салакона, які алегорично відображають типових представників панівної верхівки XVIII ст., котра заради власної слави, маєтків відірвалася від національного ґрунту, виховуючи своїх дітей байдужими, лицемірними і жорстокими.

У притчах Григорій Скворода блискуче змалював образи основних героїв, завдяки використанню елементів портретної характеристики: Салакон «похаживал, надуваясь, вельми доволен сам собою, аки буйный юноша, по модѣ одѣтый» [4, с.120]; та героїв з іменами-характеристиками: Еродій – «еллинское, значит – боголюбный» [4, с. 99]; Салакон означає старця на вигляд, але лицемірного всередині [4, с.120]; Сабаш – спокійний, від сирійського «саба» чи «сава», тобто мир, спокій, тиша [4, с.121]; Алауда – римською той, котрий хвалить [4, с.125]; розповідь про певні події, що передують дії притчі (навчання дітей Пішек шляхетної вихованості, розповідь про виховання в родині Еродіїв) – усе це допомагає краще проникнути у психологію героїв, зрозуміти мотивацію їхніх вчинків.

У творі «Убогий Жайворонок» наявні і другорядні герої, котрі відіграють не менш важливу роль, ніж головні: дятел Немес, жайворони Алауда й Адоній. Вони ніби підсумовують погляди автора на виховання, висловлюючи додаткові судження.

Алауда: «Часто под злобным лицом и под худою маскою божественное сияние и блаженное таится сердце, в лицѣ же свѣтлом ангельском – сатана» [4, с.126]. «Воистину ничто же благо, токмо сердце чисто» [4, с.127].

Вибір птахів і мавпи як головних героїв притч показав безпосередній зв'язок із байками: і Еродій (прототипом образу міг бути приятель письменника ще з часів Києво-Могилянської академії Микита Гайстер), і Пішек, і Жайворонок, і Тетервак – є типовими представниками різноманітних верств українського народу XVIII ст. Особливо це помітно в «Убогому Жайворонкові», де письменник зображує Тетервака головним героєм, кажучи при цьому: «Всю вѣдь Малороссию Велероссия нарицает тетерваками... Тетервак вѣдь есть птица глупа, но не злоблива» [4, с.119]. Ці висловлювання є випадом письменника проти шовіністичної політики царського уряду в Україні. Вони викривають зверхнє ставлення колонізаторів до нашого народу та нерозумність українського панства, котре продало Батьківщину їм і побігло до них же в найми. Письменник показує еволюцію образу тетервака-українця, котрому набридла другорядна роль у власній країні. Він прагне змінитися сам і змінити довкілля насамперед від зазіхань Російської колонізаторської держави на українські землі.

У своїй творчості Григорій Скворода продовжує розвивати просвітницьку позицію демократизації станової класицистичної теорії й практики в літературі заміною її образами вихідців із низів. Панам-міщанам Пішек (попередником був образ Пифікова – похідне ім'я від мавпи [1, с.188] – із «Разговора, называемого алфавит, или букварь мира»), Салакону як представникам класицистичної української свідомості й культури протиставлені представники просвітницької демократичної течії Сабаш, Еродій. Просвітники свідомо зображують негативними героями панство, а позитивними – вихідців із низів. Згідно з вимогами, ідеями і світоглядом просвітників, автор постійно

переконає, що для гуманного виховання потрібно опиратися на здорові досягнення, практику народної педагогіки, мудрість, християнський гуманізм і досягнення європейської культурної та педагогічної думки.

До системи образів сучасників можна зарахувати й постаті деяких священнослужителів, монахів, образи яких висвітлені на сторінках «Кижечки, называеомой Silenus Alcibiadis, сирѣчь Икона Алквіадская (Израилскій змій)». Григорій Сковорода засуджує людей із черствою душею, котрі прямують лівим шляхом у житті, але ще гірше він ставиться до лицемірів, до тих, хто напускає на себе святість, безперервно молиться в церквах, проте душа їхня чистіша від цього не стає, бо мають серце темне і думки лихі. «Основні напрямки сковородинівського антиклерикалізму – засудження таких вад, способу життя частини священнослужителів і монахів, як зажерливість, користолюбство, блуд, осміювання їх неосвіченості, брехливості, тупості» [2, с.5]. Щоб показати ницість таких людей, письменник вибудовує низку градаційних епітетів, котрі дуже влучно й чітко характеризують лицемірів: «Сребролюбивы, честолюбивы, сластолюбцы, ласкатели, сводники, немилосерды, непримирительны, радующіися злом сосѣдским, полагающіи в прибылях благочестіе, цѣлующіи всяк день заповѣди господни и за алтын оныя продающіи» [4, с.72]. Таких людей, на думку письменника, цураються обидва шляхи: «Шуїй путь их чуждается, яко имущих образ благочестія; десный же отвергает, яко силы его отвершихся» [4, с.72].

Як образи сучасників варто розглядати постаті Памви, Антона, Сусіда, Лонгина, котрі діють у низці прозових творів письменника, зокрема в «Наркісі», «Симфонії, нареченной Книга Асхань». Прототипами персонажів послужили люди (можливо, навіть прості селяни), з котрими письменник досить часто вів розмови, витлумачуючи важкі місця з Біблії, а також викладаючи свої погляди на проблеми людського буття, щастя, дружби тощо.

Так, образ старця Памви засвідчив, що розум і мудрість, на думку мислителя, приходять до людини з віком (Григорій Сковорода пов'язує її прихід із 50-чям – після «седми седмиц»), коли вона пізнала себе, навчилася керувати власними пристрастями, а отже, й духовно прозріла. Не випадково у «Симфонії», що є дефініцією твору «Наркісс», Памва висловлює основну думку твору: «Един наш для всѣх нас есть путь, ведушій во вѣчность, но двѣ в себѣ части и двѣ стороны, будьто два пути, десный и шуїй, имеѣт. Часть господня ведет нас к себѣ, а лѣвая его сторона во тлѣніе» [3, с.195–196].

У діалогах «Бесѣда 1-я», «Бесѣда 2-я», «Діалог, или разглагол о древнем мірѣ», «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни», «Кольцо», «Алфавит, или букварь мира» образи сучасників презентують Яків і Афанасій. Прототипом міг стати Яків Правицький – учень та друг мислителя, або острогоський приятель мислителя Яків Долганський [1, с.188], чи Яків Михайлович Донець-Захаржевський – слобідський поміщик. Щодо постаті Афанасія, то це, напевно, Афанасій Панков – приятель письменника, котрому Григорій Сковорода подарував збірку байок. Обидва персонажі поділяють погляди письменника на життя, збереження моральних цінностей, духовності тощо.

Розглянувши образи сучасників у прозі письменника, можна стверджувати, що поява цих персонажів у творах не випадкова. Вони сприяють розкриттю глибинного тексту, дозволяють сфокусувати увагу на проблемах, котрі хвилювали українське суспільство XVIII ст.: поверхове виховання, нігілізм, запроданство, здирництво, зрада національних інтересів, духовна й моральна деградація людей. Присутність образів сучасників на сторінках прози Григорія Сковорода, а не біблійних чи бестіарних тощо, доводить, що час, в якому відбуваються події, – це XVIII ст. Водночас міркування цих дійових осіб дають читачеві сподівання, що сьогодні можна змінити. Ці метаморфози під силу їм, реальним людям, потрібно лише відкинути дріб'язкові щоденні клопоти й турботи й об'єднатися перед загрозою забуття наших вірувань, традицій, народного виховання, знищення українців як нації.

Список використаних джерел

1. Барабаш Ю. Я. «Знаю человека...» Григорий Сковорода: Поэзия. Философия. Жизнь / Ю. Я. Барабаш. – М. : Художественная литература, 1989. – 335 с.
2. Колодний А. «Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є ...» Філософська релігійність Григорія Савича Сковорода / А. Колодний // Людина і світ. – 1994. – №9. – С. 2–5.
3. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Г. Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.1. – 532 с.
4. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Г. Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.2. – 574 с.
5. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій / О.Сліпушко. – К. : Дніпро, 2001. – 140 с.
6. Трачук О. Григорій Сковорода – духовне обличчя України в XVIII – XIX ст. / О. Трачук // Гуманітарний вісник: Наук.-теорет. зб. – Переяслав-Хмельницький, 2003. – №4. – С. 364–377.
7. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI-XVIII ст.: У 2-х кн. / В. Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – Кн. 2: Розвинене бароко. Пізнє бароко. – 728 с.

Стаття надійшла до редакції 20 грудня 2010 року